

Кайдулатова М.Б.

**АЛТЫНЧЫ КЛАССТА ГЕОГРАФИЯНЫ КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮК
НЕГИЗДЕ ОКУТУУ**

Кайдулатова М.Б.

**ПРЕПОДАВАНИЕ ГЕОГРАФИИ В ШЕСТОМ КЛАССЕ
НА КОМПЕТЕНТНОСТНОЙ ОСНОВЕ**

M. Kaidulatova

**TEACHING GEOGRAPHY IN THE SIXTH GRADE
ON THE COMPETENCE BASIS**

УДК: 372.891

Макалада мектеп географиясынын алгачкы курсу болгон 6-класста окутулуучу «Физикалык география» курсунда окуучуларда калыптандырылуучу предметтик компетенттүүлүктөрдү калыптандыруу жана андагы географиялык түшүнүктөрдүн мааниси каралат. География боюнча предметтик стандартында төмөндөгү предметтик компетенттүүлүктөр аныкталган: географиялык документтерди (карталарды, диаграммаларды, сүрөттөлүп көрсөтүлүштөрдү, илимий тексттерди) түшүнө билүү (интерпретациялык) жана талдоо; географиялык объекттерге комплекстүү мүнөздөмө берүү (бере алуу) жана мейкиндик менен убакытта ориентация жасап билүү; географиялык процесстер компетенттүүлүктөрдүн мааниси асып көрсөтүлгөн.

Негизги сөздөр: мектеп, географиялык билим берүү, география предмети, предметтик стандарт, компетенттүүлүк, предметтик компетенттүүлүк, түшүнүк.

В статье рассматривается формирование предметных компетенций и значение географических понятий в курсе «Физическая география», преподаваемом в 6 классе, который является первым курсом школьной географии. Предметный стандарт по географии определяет следующие предметные компетенции: понимание (интерпретация) и анализ географических документов (карт, схем, описаний, научных текстов); уметь давать развернутое описание географических объектов (ориентация) и ориентирование в пространстве и времени. Подчеркнута важность компетенций в географических процессах.

Ключевые слова: школа, географическое образование, предмет географии, предметный стандарт, компетентность, предметная компетентность, понятие.

The article discusses the formation of subject competencies and the meaning of geographical concepts in the course «Physical Geography» taught in the 6th grade, which is the first course of school geography. Subject standard on geography defines the following subject competencies: understanding (interpretation) and analysis of geographical documents (maps, diagrams, descriptions, scientific texts); to be able to give a developed description of geographical objects (orientation) and orientation in space and time; Emphasis is placed on the importance of competencies in geographical processes.

Key words: school, geographical education, subject of geography, subject standard, competence, subject competence, concept.

География – бул өзүнө табигый илимдик, коомдук-социалдык жана техникалык билимдерди камтыган илим.

6-класста географияны окутуунун максаты Жердин географиялык сфераларында (катмарларында) жүрүп жаткан процесстер менен кубулуштардын закон ченемдүүлүктөрү жөнүндө түшүнүктөрдү калыптандыруу, жаратылышка, айлана-чөйрөгө (камкордук), аяр мамиле кылуу маданиятын окуучуларга калыптандыруу болот. Окуу процессинде бул максатты ишке ашыруу үчүн төмөнкүдөй милдеттер коюлат:

✓ негизги географиялык түшүнүктөрдү: «Жердин планы» жана «географиялык карта», жер бетинин формалары - «түздүктөр», «тоолор» ж.у.э. калыптандыруу;

✓ жаратылыштын компоненттеринин ортосундагы өз ара жөнөкөй байланыштарды конкреттүү мисалдар менен ачык көрсөтүү. Мисалы, Күндүн горизонттон бийиктигине жараша жер бетинин жылыныш деңгээли, рельефке жараша дарыя агынынын мүнөзү, рельеф менен климаттын, климат менен өсүмдүктөрдүн ж.у.с.;

✓ окуучуларда бир катар маанилүү билүүлөрү менен ыкмалардын, мисалы, жер бетинде ориентация жасоого, аралыкты ченөөгө, аба – ырайына байкоо жүргүзүүгө, аспаптарды – компас, термометр, барометр жана башкаларды колдоно билүүнү үйрөнүүгө көмөктөшүү;

✓ окуу материалын дүйнөгө көз карашын калыптандырууга жаратылыш процесстери менен кубулуштарынын алардын өз ара байланыштарын, кыймылдарын, өзгөрүүлөрүн байкоодо, алардын пайда болуш, өзгөрүш себептерин диний көз караштар менен ырымый ишенүүчүлүктөр менен салыштырып илимий түшүндүрүүдө пайдаланууда.

Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2014-жылдын 21-июнундагы №403 «Кыргыз Республикасында мектептин билим берүүнүн Мамлекеттик билим берүү стандартын бекитүү» жөнүндөгү токтомунун негизинде география боюнча предметтик стандарт иштелип чыгып, географиялык предметтик компетенттүүлүктөр аныкталган [2]. Географиялык предметтик компетенттүүлүк – «География» окуу предмети (сабагынын) чегинде спецификалык мааниси бар, негизги компетенттүүлүктүн бөлүгү катары каралуучу билим берүүчүлүк натыйжалар болот.

Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүү уюмдарынын 6-9-класстарынын география предмети боюнча Предметтик стандартында төмөндөгү предметтик компетенттүүлүктөр аныкталган [3]:

➤ *географиялык документтерди (карталарды, диаграммаларды, сүрөттөлүп көрсөтүлүштөрдү, илимий тексттерди) түшүнө билүү (интерпретациялык) жана талдоо;*

➤ *географиялык объекттерге комплекстүү мүнөздөмө берүү (бере алуу) жана мейкиндик менен убакытта ориентация жасап билүү;*

➤ *географиялык процесстер менен кубулуштарды түшүндүрө алуу.*

Бул компетенттүүлүктөрдүн ар бирине токтоло турган болсок, алардын ар бири конкреттүү компетенцияларды калыптандырууга багытталган.

«Географиялык документтерди интерпретациялоо жана талдоо» компетенттүүлүгү:

✓ географиялык информациянын айрым булактары (картографиялык, статистикалык, тексттик) ЖМК, интернет менен ишмердүүлүктүн ар кандай түрлөрүн байланыштыруу;

✓ информацияны өз алдынча издей, тандай, техникалык каражаттардын жана информациялык технологиялардын жардамы менен берүүнү, презентациялоону, талдай билүүнү, аны иштеп чыгууну, сактоону билүү;

✓ картаны, географиялык жана статистикалык маалыматтарды пайдаланып тийиштүү эсептөөлөрдү жүргүзүү, эсептөөлөрдүн натыйжалары чагылдырылган диаграммаларды, таблицаларды түзө билүү;

✓ айлана-чөйрөнү үйрөнүү үчүн географиялык аспаптарды колдоно билүү;

✓ географиялык информацияны кагазга жазып же оозеки түрдө айтып берүү.

«Географиялык процесстерди жана кубулуштарды түшүндүрүү» компетенттүүлүгү:

✓ жердеги жүрүп жаткан процесстер менен кубулуштарга талдоо жүргүзүү жана талдоонун жыйынтыктарын жалпылоону;

✓ азыркы геоэкологиялык көйгөйлөрдү баалоо жана прогноздоону;

✓ айлана-чөйрөнү коргоонун маанисин жана турмуштун эң маанилүүлүгүн түшүндүрө алууну талап кылат.

«Географиялык объекттерге комплекстүү мүнөздөмө берүү жана мейкиндик менен убакытта ориентация жасоо» компетенттүүлүгү:

✓ географиялык объекттердин, процесстер менен кубулуштардын мүнөздөмөлөрүн план түрүндө алгоритмизациялоону, логикалык схемалар менен структуралык моделдерди пайдаланууну;

✓ окуучулардын информацияны калыбына келтирүүсүн, объектилер менен кубулуштарды таанып билүү боюнча инструкцияларды туура колдонуусун;

✓ картадан географиялык объектилердин ж.у.э. ордун көрсөтө алышын;

✓ географиялык түшүнүктөр менен аныктама-ларды колдонуп оюн айтып бере алуусун көздөйт.

Предметтик стандартта географияны 6-класста окутуунун төмөндөгүдөй натыйжалары аныкталган:

✓ географиялык объекттердин ордун аныктоо үчүн географиялык карта менен глобустун легендасын түшүнүү; төмөнкү географиялык терминдерди: глобус, жердин планы, топографиялык жана географиялык карта, масштаб жана анын түрлөрү, азимут, горизонтал, бергштрих, абсолюттук жана салыштырма бийиктик, бийиктик менен тереңдиктин шкаласы, градусдук тор, параллелдер, меридиандар, географиялык координаталар, географиялык кеңдик менен узундук, Жердин геосфералары – литосфера, гидросфера, атмосфера, биосфера, географиялык катмар, жаратылыш комплекс – айырмалап билүү жана түшүндүрүү;

✓ геосфераларда жүрүп жаткан процесстер менен кубулуштарды түшүндүрүү үчүн схемаларды, график, диаграммаларды түзө билүүнү;

✓ жаратылыш компоненттерин сандык жана сапаттык мүнөздөмөлөрүн аныктоо үчүн географиялык жабдуулар менен каражаттарды айырмалоо жана колдоно алуу;

✓ аралыкты, объектилердин географиялык координаттарын аныктоо, географиялык координаттары боюнча объекттерди табуу, абанын орточо температурасын, температуралык амплитудасын, атмосфералык басымдын, абанын салыштырма нымдуулугун аныктоо боюнча маселелерди чече алуу;

✓ географиялык картаны окуй алуу, контурдук картага литосфера менен гидросферанын негизги объекттерин түшүрө алуу;

✓ Дүйнөлүк океандын Жердин башка катмарлары менен өз ара аракеттерин сүрөттөп бере алуу;

✓ Жердин катмарларынын – литосферанын, гидросферанын, атмосферанын, биосферанын курамын жана түзүлүшүн түшүндүрө алуу;

✓ стихиялык жаратылыш кубулуштарынын пайда болуш себептерин жана кырсыктуу натыйжаларын түшүндүрө алуу.

Жогорудагы белгиленген 6-класстын географиясын окутуунун максатына жана натыйжаларына жетүү үчүн бүгүнкү күндө окутуунун компетенттүүлүк мамиленин негизинде окутуу аркылуу окуу процессинде ишке ашырылышы керек жана ал ар бир окуучунун психологиялык өзгөчөлүгүн эске алууну, аларды окутуу боюнча максималдуу мүмкүнчүлүктөрдү түзүүнү талап кылат. Бул талаптарды ишке ашырууда жана окуучулардын компетенттүүлүгүн калыптандырууда, алардын алган билимдерин, билгичтиктерин, көндүмдөрүн практикада, күндөлүк турмушунда колдонууга үйрөтүү зарылчылыгы келип чы-

гат. Демек, азыркы мезгилде билим берүү процесси өзгөчө ачык байкалган практикалык багытталууга ооп бара жатат дегенди билдирет. Мындай шартты географиялык билим берүүнүн мазмуну окутуунун практикалык жагына, б.а. окуучулардын билимдерди колдоно билүү процессине, ишмердүүлүгүндө өздүк тажрыйба топтошуна багытталууда. Натыйжа ишмердүүлүк менен, ишмердүүлүк болсо – билимдер, ой – жүгүртүүлөр, алынган маалымат менен аныкталары белгилүү. Түпкү натыйжанын негизги билимдерди калыптандырылуусу болот. Географиялык билимдердин негизги бирдиги *түшүнүктөр* болуп эсептелет жана географиялык объекттердин маңызы, алардын өзгөчө маанилүү касиеттери, белгилери, өзгөчөлүктөрү, байланыштары, объекттердин ортосундагы карым – катнаштардын аң-сезимде калыптандырылышы. Ар бир түшүнүк олуттуу белгилерге ээ. Түшүнүктөрдү аныктоо нерселер менен кубулуштардын, алардын карым – катнашынын эң жалпы, принципиалдуу маанидеги белгилерин чагылдырат. Түшүнүктү өздөштүрүү – анын аныктамасын толук билүү жана аны башка шарттарда колдоно билүү дегенге жатат. Түшүнүктөрдү калыптандыруу окуу процессинин негизги милдети болуу менен бирге окуучулардын табигый билимдик дүйнөлүк көз карашы калыптанат. Географиялык түшүнүктөрдү кыска убакыттын ичинде өздөштүрүү мүмкүн эмес жана аны темадан темага, география предметинин класстар боюнча курстарын окуп-үйрөнүү аркылуу акырындап отуруп калыптанат. Түшүнүктөрдүн ар бири менен өз ара байланышта болуп, табигый-илимий билимдердин түшүнүктөрү менен биргеликте жаратылыш жөнүндөгү билимдерди түзүшөт. Мисалы, «дарыя» деген түшүнүк «гидросфера» түшүнүгүнүн бөлүгү болот, жана ал «климат», «рельеф» түшүнүктөрү менен байланышта болуу менен бирге биология, физика предметтериндеги түшүнүктөрдү өздөштүрүүнүн натыйжасында окуучуларда алгачкы калыптанган түшүнүктөр кеңейтилет жана тереңдетилет. Демек, түшүнүү – бул жаратылышта жана коомдо болуп жаткан нерселердин, процесстер менен кубулуштардын маңызына сүнгүү дегенди билдирүү менен бирге изилденүүчү объекттер менен кубулуштардын (түшүнүктөрдүн) практикалык маанисин да билүүгө болот.

Окуучуда тигил же бул түшүнүктү калыптандыруу үчүн, түшүнүктү үйрөнүүгө көмөктөшкөн анын иш аракетин уюштуруу зарыл. Илимий түшүнүктөрдүн калыптануусунун негизинде, түшүнүктүн сөз түрүндө айтылышын өздөштүрүүгө мүмкүнчүлүк берген окуучунун өзүнүн аракети болот. Окуучулардын таанып – билүүчүлүк ишмердүүлүгүнүн мүнөзүнө ылайык, окуучуларда географиялык түшүнүктөрдү калыптандыруу үчүн *индуктивдик менен дедуктивдик* жолдор мүнөздүү.

Индуктивдик – түшүнүктү калыптандыруучу ыкма окуу материалын жөнөкөй жана жетиштүүсүнөн андан татаалына окутуунун жолу болот. Окуучулардын ишмердүүлүгү бул учурда реалдуу географиялык объекттер менен кубулуштарды өзүнүн байкоосуна жана адегенде эң жөнөкөй, андан кийин татаал түшүнүктөр менен жалпылоолор түрүндө кабыл алуусуна негизделет. Мисалы, «Тоолор» деген теманы өтүүдө окуучулар, өздөрү тоолуу жерде жашагандыктан аны элестете алышат жана ошол край таануучулук негизде тоолуу өлкө жөнүндө түшүнүк калыптанат. Мугалим Тянь-Шань тоолорун башка тоолор менен салыштырууну сунуштайт, ал үчүн бийик, орто бийик, жапыз, жаш жана карт тоолорунун көрсөтүлүштөрү колдонулат. Ар түрдүү тоолуу өлкөлөрдүн көрсөтүлүштөрүн кароонун жана аларды салыштыруунун негизинде тоолордун жалпы белгилери аныкталат жана «тоолуу өлкө» түшүнүгүнүн аныктамасы калыптанат. Тоолор ар түрдүү мейкиндик абалда болушат, ошондуктан тоолуу өлкөлөрдүн географиялык абалы жана өзгөчөлүктөрү (географиялык орун алышы, узундугу, орточо жана максималдуу бийиктиги) географиялык картадан талдалат. Окуучулар өздөштүргөн түшүнүк «Тоолуу өлкөлөрдү сүрөттөп жазуу» боюнча практикалык иштерди аткарууда колдонулат. Калыптанган «Тоолуу өлкө» түшүнүгү географияны андан кийинки окууларда өнүктүрүлөт.

Дедуктивдик багыт жогорудагыга карама-каршы түшүнүктү аныктоо, окуучулардын анын маанилүү белгилерин кабыл алуусунда болот. Андан кийин түшүнүк конкреттешилет, мисалдар менен далилденет, жалпыланат. Мисалы дедуктивдик метод менен «аба-ырайы» деген түшүнүктү калыптандыруудагы аракеттердин иреттүүлүгүн төмөндөгүдөй элестетүүгө болот:

1) жаңы түшүнүктүн сөз менен аныктамасы: «аба – ырайы» бул ушул жердеги жана ушул учурдагы атмосферанын (тропосферанын) төмөнкү бөлүгүнүн абалы;

2) жаралып жаткан объекттин өзгөчөлүктөрүн чагылдырган түшүнүктөгү маанилүү белгилери менен байланыштарын талдоо: аба-ырайынын – анын ар түрдүү элементтеринин (абанын температурасы, атмосфералык басым, шамалдын багыты жана ылдамдыгы, абанын нымдуулугу, булуттулук менен жаан-чачын) айкалышына көз каранды болгон касиети – ар түрдүүлүгү;

3) түшүнүктү өздөштүрүү, анын маанилүү белгилерин бекемдөө жана жалпылоо боюнча окуучулардын ишмердүүлүгүн уюштуруу: окуучулар топторго биригип, аба-ырайынын түрлөрүнө мүнөздөмө төмөндө сунушталган текст (ыр) боюнча түзүшөт;

4) ушул түшүнүктүн башка түшүнүктөр менен болгон логикалык жана мазмундук байланыштарын аныктоо:

- аба-ырайынын элементтери боюнча анын түрү кантип аныкталат.

5) жаңы түшүнүктү колдонуу:

- өз жеринин аба-ырайынын түрлөрүн аныктоо.

Түшүнүктөр *мазмуну жана көлөмү* боюнча айырмаланышат. *Мазмуну* боюнча *конкреттүү жана абстракттуу* географиялык түшүнүктөрдү бөлүшөт (айырмалашат). *Конкреттүү географиялык түшүнүктөр* бир түрдүү (бирдей) объектилердин белгилерин чагылдырат, аларга дарыя, түздүк, вулкан түшүнүктөрү кирет. *Абстракттуу географиялык түшүнүктөр* процесстердин, кубулуштардын белгилерин, тийиштүү элеси жок эле (көзгө урунтуктуу образы – окшошу) чагылдырат, мисалы, аба -ырайы, климат.

Ал эми көлөмү боюнча *жекече жана жалпы географиялык* түшүнүктөрдү айырмалашат.

Жекече географиялык түшүнүктөр конкреттүү географиялык объектилердин индивидуалдык белгилерин чагылдырат, алардын өздөрүнө тийиштүү географиялык аттары бар, мисалы, Гималай, Анды, Амазонка, Нил. Аларды үйрөнүү жер бетине, географиялык картага байланыштырууну талап кылат, анткени бул түшүнүктөрдүн маанилүү белгилеринин бири алардын географиялык абалы болот. Жекече географиялык түшүнүктөрдүн мазмуну окуу китепте сунушталган типтүү план боюнча географиялык объектилердин мүнөздөмөсүндө көрсөтүлөт. Картадан тышкары маалыматтын башка булактарын да колдонууга болот. Окуучуларды географиялык картаны «окууга» жана андан тийиштүү маалымат алууга үйрөтүү географиялык түшүнүктөрдү өздөштүрүүдөгү ишмердүүлүктүн маанилүү багыты болот.

Жалпы географиялык түшүнүктөр бир түрдүү топтогу объектилер менен кубулуштардын маңызын

чагылдырат, бул түшүнүктөрдүн мазмуну – рельеф, климат, дарыя сыяктуу аныктамаларда көрсөтүлөт. Жалпы түшүнүктөрдү калыптандыруунун бардык ыкмаларында негизги көңүл түшүнүктүн аныктамасын талдоого бурулат. Жалпы түшүнүктүн өздөштүрүлгөнү окуучулар анын аныктамасын билгенде, аныктаманын мазмунун түшүнгөндө, каралып жаткан объект менен кубулуш жөнүндө элес болгондо жана түшүнүктөрдү башка шарттарда өз алдынча колдоно билгенде гана болот. Жалпы географиялык түшүнүктөр мектептин географиянын илимий негизин түзүү менен бирге мектепте «География» предметинин 6-класстагы окутулуучу «Физикалык география» алгачкы курсундагы калыптандырылуучу түшүнүктөр окуучулардын Предметтик компетенттүүлүктөрүн калыптандырууда башкы ролду ойнойт.

Адабияттар:

1. 2021-2040-жылдарга Кыргыз Республикасында билим берүүнү өнүктүрүүнүн Программасы. Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2021-ж. 4-май, № 200 токтому.
2. Кыргыз Республикасында жалпы орто билимдин мамлекеттик билим берүү стандарты. Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн Кыргыз Республикасында жалпы орто билимдин мамлекеттик билим берүү стандартын бекитүү жөнүндөгү № 403 токтому, 2014-жыл, 21-июль.
3. Предметный стандарт по предмету «География» для 6-9 и 10-11 классов для общеобразовательных организаций Кыргызской Республики. Бишкек, 2018
4. Формирование естественнонаучных понятий у школьников на основе межпредметных связей. - Б., 1991. - 240 с.
5. Султанов Ж.М. Методика использования учебников, карт и наглядных пособий в преподавании предмета “экономическая и социальная география Кыргызстана” в средней школе. / Известия ВУЗов Кыргызстана. 2016. №. 11-2. С. 123-126.
6. Джунушалиева К.К. Методы, используемые для темы о природных катаклизмах в преподавании географии в школе. / Известия ВУЗов Кыргызстана. 2015. №. 7. С. 213-217